

6. Чемерис В. Скандал в імператорському сімействі. С. 116.
7. Чемерис В. Скандал в імператорському сімействі. С. 146.
8. Содомора А. Дві барви часу Публія Овідія Назона. *Публій Овідій Назон. Любовні елегії. Мистецтво кохання. Скорботні елегії* / пер. з латини А. Содомори; передм. та комент. А. Содомори. Київ, 1999. С. 5–29.
9. Жулинський М. Юрій Мушкетик. І виводив він душу з п'їтьми. *Українська література: творці і твори: учням, абітурієнтам, студентам, учителям*. Київ, 2011. С. 883–901.
10. Нямцу А. До проблеми функціонування «літературних архетипів» у європейському загальнокультурному контексті. *Слово і час*. 2009. № 2. С. 3–14.
11. Волинський К. Юрій Мушкетик. *Історія української літератури ХХ століття: підручник: у 2 кн.* / за ред. В. Дончика. Київ, 1998. Кн. 2: Друга половина ХХ ст. С. 297–301.
12. Мушкетик Ю. Літній птах на зимовому березі: повість. *Смерть Сократа: повісті, оповідання / худож.-оформлювач А. Ленчик*. Харків, 2008. С. 235–317.
13. Іваничук Р. Дороги вольні і невольні: спогади. Київ: Український письменник, 1996. 166 с.
14. Мушкетик Ю. Літній птах на зимовому березі. С. 240.
15. Мушкетик Ю. Літній птах на зимовому березі. С. 237.
16. Мушкетик Ю. Літній птах на зимовому березі. С. 293.
17. Мушкетик Ю. Літній птах на зимовому березі. С. 242.
18. Мушкетик Ю. Літній птах на зимовому березі. С. 266.
19. Мушкетик Ю. Літній птах на зимовому березі. С. 245–246.
20. Мушкетик Ю. Літній птах на зимовому березі. С. 265.
21. Мушкетик Ю. Літній птах на зимовому березі. С. 267.

УДК 821.111“17“

«БЛАГОРОДНА ДИКУНКА» ПАМЕЛА ЕНДРЮС: ПРЕРУССОЇЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ДОМІНАНТА РОМАНІСТИКИ С. РІЧАРДСОНА

“THE NOBLE SAVAGE” PAMELA ANDREWS: PREROUSSEAUISM AS A PHILOSOPHICAL DOMINANT OF S. RICHARDSON’S NOVELS

Чик Д.Ч.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та методики їх викладання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної
академії імені Тараса Шевченка*

Чик О.І.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та
методики їх викладання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної
академії імені Тараса Шевченка*

У статті аналізуються прообрази філософських ідей про «природну людину» французького філософа Ж.-Ж. Руссо у романах англійського письменника-сентименталіста С. Річардсона. Обґрунтовано використання терміна «преруссоїзм» на означування доруссоїстських філософських, педагогічних, релігійних і політичних положень, які згодом системно трансформувалися в оригінальну концепцію французького філософа. Простежено, як характерологічні риси «природної людини» художньо втілені в романі “*Pamela; or, Virtue Rewarded*” (1740) С. Річардсона в образі головної героїні через типологічне зіставлення з персонажами з V-ї книги роману “*Émile, ou De l'éducation*” (1762) Ж.-Ж. Руссо – Софією та Емілем. Зроблено припущення, що преруссоїстські погляди характерні й для творів інших письменників першої половини XVIII ст., які не виступали прямими джерелами творчості французького філософа, але заслуговують на відповідну увагу літературознавців.

Ключові слова: парадигма «природної людини», «благородний дикун», преруссоїзм, сентименталізм, цивілізаційна культура, філософська домінанта.

В статье анализируются прообразы философских идей о «естественном человеке» французского философа Ж.-Ж. Руссо в романах английского писателя-сентименталиста С. Ричардсона. Обосновано использование термина «преруссоизм» на обозначение доруссоистских философских, педагогических, религиозных и политических положений, которые впоследствии системно трансформировались в оригинальную концепцию французского философа. Прослежено, как характерологические черты «естественного человека» художественно воплощены в романе “Pamela; or, Virtue Rewarded” (1740) С. Ричардсона в образе главной героини через типологическое сопоставление с персонажами из V-й книги романа “Émile, ou De l'éducation” (1762) Ж.-Ж. Руссо – Софией и Эмилем. Сделано предположение, что преруссоистские взгляды характерны и для произведений других писателей первой половины XVIII в., которые не выступали прямыми источниками творчества французского философа, но заслуживают соответствующего внимания литературоведов.

Ключевые слова: парадигма «естественного человека», «благородный дикарь», преруссоизм, сентиментализм, цивилизационная культура, философская доминанта.

The article analyzes the philosophical ideas' prototypes about the “natural person” of the French philosopher J.-J. Rousseau tracing in the British sentimentalist S. Richardson's novels. The use of the term “prerousseauism” for defining prerousseauist philosophical, pedagogical, religious and political positions, which subsequently systematically transformed into the original conception of the French philosopher, was substantiated in the article. It is traced how the characteristic features of the “natural person” are artistically embodied in the novel “Pamela; or, Virtue Rewarded” (1740) by S. Richardson in the main heroine image through a typological comparison with the characters of Sophie and Emile from the novel “Émile, ou De l'éducation” (1762) by J.-J. Rousseau. It is suggested that the rousseauist views are characteristic of the works of other writers of the 1st half of the XVIIIth century, which did not appear to be direct sources of the French philosopher's works, but deserve the attention of literary scholars.

Key words: a paradigm of “natural person”, “noble savage”, sentimentalism, prerousseauism, civilization culture, philosophical dominant.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Про вплив творчості англійського сентименталіста С. Річардсона на філософію Ж.-Ж. Руссо написано багато праць (Л. Лінч, М. Розанов, Ж. Текст, Е. Шмідт та інші). Першим, хто підняв проблему літературного впливу С. Річардсона на творчість Ж.-Ж. Руссо, був французький компаративіст Ж. Текст [11], спровокувавши цим подальші дискусії. Втім, попри ґрунтовний аналіз подальшими дослідниками елементів літературного стилю С. Річардсона у творчості французького філософа та впливу його романної техніки на систему прозових жанрів XVIII ст., філософські засади романістики англійського сентименталіста в контексті преруссоїзму ще не поставали предметом розгляду літературознавців. В останніх дослідженнях наскрізно акцентується увага насамперед на жанрових особливостях впливу епістолярних романів С. Річардсона на «континентальний» роман – передусім у французькій і німецькій літературах [6; 7; 8; 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Як відомо, сучасні дослідники визначають руссоїзм як систему соціально-політичних, філософських, релігійних, педагогічних та естетичних поглядів на людину, її ставлення до цивілізації та природи Ж.-Ж. Руссо та його послідовників (руссоїстів) [3, с. 506]. У цій світоглядній системі особливе місце займає парадигма «природної людини». Джерела концепції про «природну людину» Ж.-Ж. Руссо

дослідники вбачають у працях таких мислителів, як Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є та інших, а також у філософській ідеї про «благородного дикуна». Словосполучення «благородний дикун» (“the noble savage”) було вперше використане англійським поетом і драматургом Дж. Драйденом (1631–1700) у його трагедії “The Conquest of Granada” («Завоювання Гренати») (1672) і як філософська концепція про шляхетних і сердечних дикунів первісного суспільства (яких ще не зіпсувала аморальність та цинізм європейської цивілізації) стало доволі популярним (праці А. Шефтсбері, Р. Стіла). Ж.-Ж. Руссо поняття «благородний дикун» не використовував, але його ідеї про благородство «природних людей» (у доцивілізаційний період, власне, до виникнення приватної власності, а з нею – громадського суспільства, держав і великих воєн, науки і мистецтва) теж походили з концепції про «благородного дикуна». Як відомо, Ж.-Ж. Руссо порівнював «природну людину» (l'homme naturel) з «штучною людиною» (l'homme artificielle), протиставляючи тим самим природу цивілізаційній культурі [2, с. 227]. Нагадаємо, що ця парадигма стала однією із фундаментальних не лише для сентименталізму, а й для романтизму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Прообрази філософських ідей Ж.-Ж. Руссо про «природну людину» спостерігаємо в персонажах сентименталістських творів С. Річардсона, тому правомірним вважаємо використання терміна «преруссоїзм» на означування доруссоїстських філософських, педагогічних, релігійних і політичних положень, які згодом системно

трансформувалися в оригінальну концепцію французького філософа. Характерологічні риси «природної людини» художньо втілені в романі “*Pamela; or, Virtue Rewarded*” («Памела, або Винагороджена чеснота») (1740) С. Річардсона в образі головної героїні, а розкрити їх спробуємо через типологічне зіставлення з персонажами з V-ї книги роману “*Émile, ou De l'éducation*” («Еміль, або Про виховання») (1762) Ж.-Ж. Руссо – Софією та Емілем.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Новаторство С. Річардсона полягає передусім у тому, що для свого першого епістолярного роману він обрав образ представниці третього стану – просту служницю Памелу. А. Єлістратова зауважувала, що «приналежність героїні до третього стану стала своєрідною запорукою її «природності»» [1, с. 178]. Наголосимо, що «природними людьми» Ж.-Ж. Руссо бачив саме представників третього стану суспільства.

У романі Ж.-Ж. Руссо Еміль роздає гроші бідним селянам та допомагає їм корисними порадами, стежить за тим, щоб ці гроші були витрачені з розумом. Молодий чоловік оплачує ремонтні роботи, примирює ворогів, влаштовує шлюб закоханих, забезпечує догляд за хворим тощо [4, с. 652–653]. Головний герой розраджує тих, хто в розпачі, – промовистим є епізод, коли він втішає жінку, дитина якої померла. Соціальний альтруїзм характерний і для Памели С. Річардсона: одним із своїх майбутніх подружніх обов'язків дівчина вважає матеріальну та моральну допомогу хворим і бідним людям [9]. Ця обіцянка не залишається порожньою декларацією доброї волі, адже в іншому епізоді йдеться про те, як Памела просить у пана Б. дозволу дати милостиню хворому вбогому чоловікові, про якого випадково дізналася від служниці [9].

Розглянемо типологічні риси «природної жінки» в концепції французького філософа. На думку мислителя, суттєве значення має її вбрання. Прищеплювати дівчині пристрасть до прикрас і вишуканих суконь не слід – це суперечить здоровому глузду [4, с. 566]. Пристрасть до моди лише розбещує, а щоб уникнути її, жінці слід дати «природне виховання», виключно жіноче: вона має полюбити заняття, властиві її статі, набути скромності, навчитися доглядати за господарством і займатися домашніми справами (саме таке виховання здобула Памела). Тоді «...розкішні вбрання стануть непотрібними, і вона буде вдягтися з ще більшим смаком» [4, с. 567].

С. Річардсон зауважує, що охайне селянське вбрання Памели, в якому вона мала намір повер-

нутися до батьків, стає втіленням її цнотливості та чудової простоти. «Таке вбрання найкраще повчати та розважатиме» [9], – наголошує автор.

Попри виховання, отримане в дворянській родині, Памела виразно ідентифікує себе з третім станом: «Я повернуся до моїх бідних батьків, нічого не маючи з одягу, щоб це відповідало моєму стану; та й як виглядатиме ваша донька в шовковій нічній сорочці, шовкових панчохах, батистових капелюшках, добротній голландській білизні, черевичках з позументом, – у всьому, що раніше належало моїй покійній господині» [9]. Памела купує собі сільський одяг, дівчина не хоче, щоб її вважали пихатою, і має намір завжди так одягатися, не вирізнятися. У листі героїня детально описує простий одяг, який придбала, він буде зручним для її майбутніх занять у селі [9].

У системі виховання Софії та Памели велику роль відіграє праця. Адже лінь і непослух для дівчини «найстрашніші недоліки», яких майже неможливо позбутися у майбутньому, якщо вони вкоріняться. Дівчатка мусять бути старанними та працелюбними, але цього, за Ж.-Ж. Руссо, недостатньо: «...в ранньому віці їх слід привчати до покори» [4, с. 562]. Так, Софія опанувала тонкощі рукоділля та господарства, оскільки в майбутньому їй доведеться керувати власним домом. Добродіяльна пані навчає Памелу шити, писати, рахувати. Цікаво, що знову ж таки Памела вважає, що ці шкідливі знання не стануть їй у нагоді в майбутньому способі життя простолюдинки [9]. Листи служниці Памели поряд із описом її поневірянь, також і оповідають про її господарські турботи, іноді й найдрібніші – «вона майстерно розрізає печеню, вона латає делікатну господарську білизну; вона вишиває візерунки на жилеті для пана Б.» [1, с. 183]. Памела як дружина пана Б. готова навіть продовжувати виконувати обов'язки бухгалтера, з якими вона вміло справлялася ще за життя своєї пані [9].

Проблема освіти «природної» жінки – одна з основних для Ж.-Ж. Руссо. На думку філософа, системна освіта для жінок – не головне. Так, Софія не здобула освіти, але вона талановита, розсудлива. Памела отримані знання вважає навіть шкідливими [9]. Як і батьки Софії, батьки Памели – подружжя Ендрюс – навчають свою доньку найперше чеснот: «Мої бідні чесні батьки навчили мене чеснот...; і навчили мене віддавати перевагу доброті та бідності перед багатством» [9]. Добродіяльність родини Ендрюс вражала і навіть стала приказкою для сусідів, які їх знали та захоплювалися ними, вважаючи таку сім'ю взірцем для себе.

Як відомо, у концепції Ж.-Ж. Руссо визначальне місце посідає характерологія жінки. Філософ толерує її повне схиляння перед чоловіком. Завдяки постійній покорі у жінки виробляється життєво необхідний послух. Головна чеснота жінки, таким чином, – це покірливість. Мислитель вважав, що жінка створена не для заперечень чоловікові й вона повинна навіть покірно зносити його образи. Дівчині, як майбутній супутниці чоловіка, пропонувалося, за Ж.-Ж. Руссо, набувати тих якостей «природної жінки», які є найважливішими для подружнього життя. Філософ висноував: «...Жінка повинна не тільки бути вірною, а й мати репутацію такої з боку свого чоловіка, своїх рідних, цілого світу. Вона повинна бути скромною, турботливою, стриманою і не лише сама усвідомлювати свою чесноту, а й бути добродісною в очах усіх і кожного... Жінці слід піклуватися про свою репутацію і берегти свою честь і добре ім'я так само ревно, як і цнотливість» [4, с. 551–552].

Пропонована Ж.-Ж. Руссо сумирність виступає на поверхню під час опису образу-характеру Памели. Обов'язки дружини, які визначає для себе Памела (домашня бухгалтерія, філантропія, догодження гостям, приготування страв та пошиття білизни тощо), мають на меті виключно догодження пану Б. [9]. Тут доцільно проаналізувати, яким чином Памела коментує вказівки (саме так – вказівки, а не прохання чи поради) свого чоловіка щодо співжиття з ним. Так, Памелі забороняється сперечатися зі своїм чоловіком, гнівити його, вона має пробачати його за будь-яку провину, демонструвати свою покірливість, виконувати всі його забаганки, не викривати його недоліки, а прославляти його добрі справи, ласкаво ставитися до його друзів тощо [9]. На тлі таких вимог великодушне зауваження пана Б., що прояви покорі будуть виключені з їх стосунків, звучить цинічно та нещиро, втім, Памела сприймає ці недвозначні правила поведінки як належне. Характерно, що роль служниці для Памели з набуттям статусу дружини дворянки, судячи з цих вимог, не закінчується. Дослідник Р. Фолкенфлік у статті з характерною назвою «“Памела”: домашнє рабство, шлюб і роман» порівнює моралізаторство С. Річардсона із англійськими настільними книгами-порадниками слугам XVIII ст. Р. Фолкенфлік доходить переконливого для нас висновку, що поряд із зображенням індивідуальності та внутрішньої свободи Памели не менш сильно у романі пропагується ідея, що гарній дружині у багатьох випадках слід поводитися як гарній служниці [5, р. 268]. Додамо, що таке

потрактування шлюбу нічим не відрізняється від ідей Ж.-Ж. Руссо.

Вимоги Ж.-Ж. Руссо до «природного виховання» дівчат чіткі та однозначні. Дівчина має бути люб'язною; розумною, говорити мало, але уважно слухати, бути скромною у проханнях, чемною в розмовах; навіть усвідомлюючи свою красиву зовнішність, не забувати про стать чи про вік [4, с. 592]. Батько Памели у листі до доньки пише, що оточуючі зауважують, що та дуже гарна та добре вихована [9], але в наступних листах батьки застерігають доньку: «Не дозволяй людям говорити тобі про твою красу, бо такі розмови породять гординю: тоді ти не заслуговуватимеш на похвалу. Чеснота та Доброта лише творять Красу. Не забувай цього, Памело» [9]. Не дивно, що автор акцентує увагу на вроді Памели, адже краса «природних дівчат» вражає саме своєю неповторністю. На цьому любив акцентувати увагу Ж.-Ж. Руссо: «Софія не красуня, але біля неї чоловіки забувають вродливих жінок, і красуні незадоволені собою...» [4, с. 597].

Релігія також відіграє суттєву роль у вихованні «природних» дівчат. Ж.-Ж. Руссо безапеляційно заявляє: «Для Бога байдуже, чи є у нас вичерпне поняття про його всемогутність, але для суспільства і для кожного з його членів вельми важливо, щоб кожна людина знала та виконувала покладені на неї Божественним законом обов'язки стосовно ближнього і самого себе» [4, с. 579]. Філософ наголошував, що дуже важливо, аби дівчатка ґрунтовно знали й любили віровчення, зауважуючи, що усі премудрості теології дівчаткам не потрібні – суттєвими є лише ті істини, які допомагають людині вдосконалитися. Він радив навчати дівчаток усвідомити, що їх завжди бачить Бог, який все знає про їхні вчинки та думки. Вчити їх робити добро без примусу, з власної волі, та переносити страждання без нарікання. «Природна дівчина» Софія релігійна, але її побожність дещо простіша, – «дуже мало догматів і зовсім небагато обрядів; правильніше сказати, у Софії на першому плані моральність, і вона присвячує все своє життя служінню Богу, творячи добрі справи» [4, с. 601]. Моральність Памели невіддільна від побожності. Власне, у вірі у найтяжчі моменти свого життя вона знаходить втіху. Таким чином, «природне» виховання жінок у письменників-сентименталістів невіддільне від релігійного, яке привносить моральний імператив у характері сентиментальних героїнь.

Тут варто розглянути задекларовані французьким філософом вимоги до Емілія як супутника

Софії. Бажано передусім, щоб чоловік і жінка були соціально рівними, володіли однаковими статками [4, с. 614–615].

На перший погляд, руссоїстську ідею нерівності представників різної статі не простежуємо в індивідуально-стильових висловах у творі С. Річардсона. Але це не означає, що трактування проблеми рівності у Ж.-Ж. Руссо та С. Річардсона відрізняються. С. Річардсон зображує у романі “Pamela...” нерівний шлюб, який все-таки є щасливим. Та Памела сама розуміє винятковість свого становища, і наголошує, що її шлюб з паном Б. – це надзвичайний виняток. Таким чином, для С. Річардсона шлюб Памели – це констатація перемоги Духа над Тілом, Добра над Злом, Чеснот над Аморальністю, а також і

винагорода для стоїчної служниці, але аж ніяк не визнання можливості нерівного шлюбу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, наше порівняльно-типологічне дослідження дає змогу зробити наступні висновки. Преруссоїзм як розрізнені доруссоїстські погляди доцільно розглядати в творчості англійського сентименталіста С. Річардсона, зокрема, в його першому епістолярному романі “Pamela; or, Virtue Rewarded”. На нашу думку, преруссоїстські погляди характерні й для творів інших письменників першої половини XVIII ст., які не виступали прямими джерелами творчості французького філософа, але заслуговують на належну увагу літературознавців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Елистратова А. А. *Английский роман эпохи Просвещения*. Москва: Наука, 1966. 476 с.
2. Наливайко Д. *Теорія літератури й компаративістика*. Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. 348 с.
3. Попов Ю. Руссоїзм. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври, 2001. С. 506–507.
4. Руссо Ж.-Ж. *Избр. соч.*: В 3 т. Москва: Худож. лит., 1961. Т. 1. 852 с.
5. Folkenflik R. Pamela: Domestic Servitude, Marriage, and the Novel. *Eighteenth-Century Fiction*. 1993. № 3.5. P. 253–268.
6. Hammer C. *Goethe and Rousseau: Resonances of the Mind*. Lexington: The University Press of Kentucky, 1973. 232 p.
7. Jost F. Richardson, Rousseau et le roman épistolaire. *Cahiers de l'Association internationale des études francaises*. 1977. № 29. P. 173–185.
8. Lynch L. W. Richardson's Influence on the Concept of the Novel in Eighteenth-Century France. *Comparative Literature Studies*. 1977. № 14.3. P. 233–243.
9. Richardson S. *Pamela or, Virtue Rewarded* (1st ed.) Web. 25 March 2018. URL: <https://www.gutenberg.org/files/6124/6124-h/6124-h.htm>.
10. Roulston Christine. *Virtue, Gender, and the Authentic Self in Eighteenth-Century Fiction: Richardson, Rousseau, and Laclos*. Gainesville: UP Florida, 1998. 232 p.
11. Texte J. *Jean-Jacques Rousseau and the Cosmopolitan Spirit in Literature: A Study of the Literary Relations between France and England During the Eighteenth Century*. Translated by J. W. Matthews. Kessinger Publishing, LLC, 2007. 420 p.